

Розвиток творчої уяви дошкільників як умова формування креативності

Побудова демократичного суспільства з високорозвиненою економікою об'єктивно зумовлює потребу в розвитку творчого та інтелектуального потенціалу людини, своєчасного виявлення і подальшого формування творчості й обдарованості. У Конституції України, Законах України «Про освіту», Державних національних програмах та інших нормативно-правових документах визначено, що відродження суспільства України, його розвиток значною мірою залежить від творчості й активності його членів. До вирішальних чинників розв'язання цих завдань слід віднести розвиток креативності у дітей на різних вікових етапах.

Внутрішня особистісна тенденція до творчого вирішення проблем у психолого-педагогічній літературі отримала назву «креативність». із психологічної точки зору креативність — це тісно пов'язана з іншими рисами в цілісну систему властивість особистості. Предметом спеціального вивчення вона виступила в дослідженнях як зарубіжних (М. Воллах, Дж. Гілфорд, Х. Грубер, Дж. Девідсон, Н. Коган, С. Медник, Р. Муні, П. Торренс, Д. Фельдман, Дж. Фодор, Д. Харрінгтон, А. Штейн та ін.), так і вітчизняних учених (Т. Галкіна, Є. Григоренко, В. Дружинін, В. Козленко, П. Кравчук, Л. Ляхова, В. Мо-ляко, Я. Пономарьов, В. Кудрявцев та ін.).

В історії дошкільної педагогіки і психології проблема креативності завжди була однією з найактуальніших. Психологи і педагоги вважають можливим креативний (творчий) розвиток дітей. Великий потенціал для розвитку дитячої творчості лежить в образотворчій діяльності дошкільника.

Однак проблема розвитку креативності залишається менш вивченою теоретично і недостатньо представлена у практиці виховання дітей. Це обумовлено складністю цього явища, прихованістю механізмів творчості. Що стосується дитячої творчості, то розуміння цього процесу важливе для дорослого не лише у сенсі усвідомленого керування творчим розвитком дитини, але й для усвідомлення зрілої творчості, оскільки в її джерелах, у «зернятку» закладено і, можливо, яскравіше проявляється те, що характеризує, але більш приховано, діяльність дорослої людини.

Базовий компонент дошкільної освіти як концептуальний документ, що визначає перспективні напрямки розвитку дошкільної освіти, поставив перед педагогами безліч завдань, одне з яких — так організувати і так спланувати роботу дошкільного закладу, щоб вона сприяла розвитку життєздатності дітей як головної здатності, що допомагає не тільки виживати, а й успішно діяти у різних життєвих ситуаціях. Особливість такого підходу — організація освітньо - виховного процесу, який дає змогу максимально реалізувати пізнавальну активність дітей під час дослідницької діяльності, сприяти формуванню таких найважливіших особистісних якостей, як компетентність, активність, ініціативність, **креативність** і самостійність. Учені довели: діти не просто репродуктивно засвоюють суспільно-історичний досвід, а і виявляють при цьому **творчі здібності**, самостійно здобувають знання,

відкривають для себе нові можливості мислительних дій.

Поява цієї позиції пов'язана з уточненням більш загальної проблеми — розуміння психологи дитинства, змісту і значення цього періоду в житті людського суспільства. В останні роки намічається своєрідний перегляд відношення між світом дорослих і світом дитинства. Цінності світу дитинства важливі й для дорослих. Відомий психолог Г. Кравцов розглядає *творчість* у тісному зв'язку з розвитком особистості дитини. Людина розвивається як особистість із перших днів життя. Розвиток — спосіб існування особистості.

Саме тому розвиток *креативних здібностей* і креативності як якості особистості дошкільника має стати одним з основних завдань у системі виховання дитини.

Для повного розуміння цієї проблеми необхідно зупинитися на визначенні такого поняття, як «креативність». Це слово походить від латинського *creatio* — творення. Креативність — загальна здатність до творчості, що характеризує особистість у цілому, виявляється в різних сферах активності, розглядається як відносно незалежний фактор обдарованості.

Систематизація основних підходів до вивчення проблеми дозволила розвести такі основні поняття, як «творчість» і «креативність»:

- *творчість* — характеристика діяльності суб'єкта, що відповідає вимогам екстраординарності як її результату (продукту), так і способів здійснення;
- *креативність* — якість (стан) обдарованої особистості, яка є детермінантою творчого ставлення людини до світу і реалізується в особливому типі поведінки.

Аналіз креативності у дітей дозволив виділити такі протиріччя: розвиваючись, дитина засвоює суспільний досвід — а саме способи дій із речами, способи розумових і мовних дій, яких її навчає дорослий. Ці способи, як правило, досить жорстко фіксовані, стандартизовані, що фактично має виключати творчість дошкільників. Від останніх, потрібно лише точне й повне засвоєння певних знань, умінь, способів дій. Але такого точного засвоєння знань і вмінь практично не відбувається. Справа в тому, що дитина під час засвоєння переломлює нове знання, нове вміння через своє розуміння світу, пропускає його через особистий неповторний і унікальний досвід. Нове знання творчо трансформується кожною дитиною і здобуває свій колорит і свої особливості. У цьому процесі спостерігаються істотні індивідуальні відмінності.

На думку В. Кудрявцева, становлення дитячої креативності — це не рух від «не творчості» до «творчості» або ж від «творчості нижчого порядку» до «творчості вищого порядку». В його основі — конструктивне оволодіння дитиною загальною, сукупною «силою» людської *уяви і мислення*. Звідси стає можливою оцінка якісної сторони дитячої творчості шляхом виявлення особливостей і рівнів цього процесу (В. Кудрявцев, В. Синельников), у якому і формується креативний потенціал дитини-дошкільника. Творчі здібності визначають цілісність креативного потенціалу і виявляються в будь-якому творчому акті. Ці здібності знаходять своє віддзеркалення в таких *характеристиках дитячої креативності*:

- смисловий реалізм уяви;
- вміння бачити ціле раніше, ніж частини;
- творча надситуативність;
- мисленнево - практичне експериментування.

Перші дві складові креативного потенціалу - смисловий реалізм уяви і вміння

(здатність) бачити ціле раніше, ніж частини, безпосередньо характеризують особливості роботи *продуктивної уяви*, яка є психологічним ядром творчості (Л. Виготський, П. Блонський, Б. Теплов та ін.). Саме тому, *розвиваючи творчу уяву дошкільників, ми тим самим сприяємо розвитку креативності як базової якості особистості*.

Уява - центральне психологічне новоутворення дітей дошкільного віку (Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов та ін.). Якщо проаналізувати Державні програми навчання і виховання дітей дошкільного віку, то уваги цьому психічному процесу приділяється дуже мало. Традиційно складена наша система дошкільного виховання і навчання фактично не містить у собі (або містить недостатньо) спеціальних заходів, спрямованих на послідовний і систематичний розвиток у дітей уяви.

Отже, важливою складовою роботи практичного психолога має бути діагностика творчої уяви.

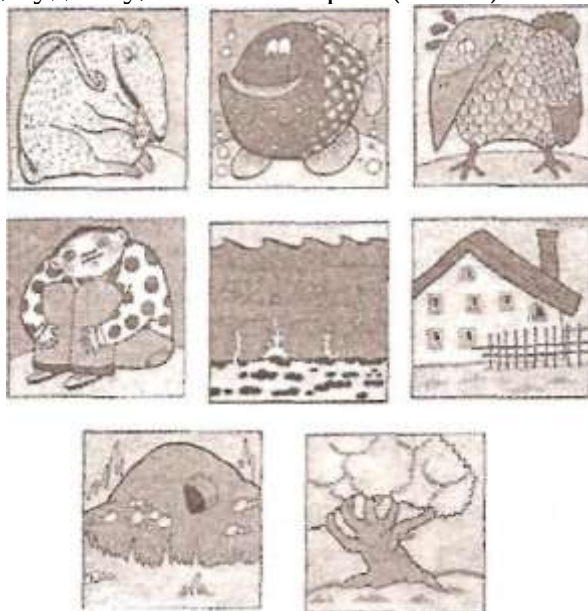
Діагностика творчої уяви

З метою оцінки здатності виходити за рамки буденних зв'язків під час пошуку реалістичного рішення ми використовуємо методика В. Кудрявцева «Відповідності».

Методика «відповідності»

Вік: 4—5 років.

Матеріали: набір карток із зображенням рибки, мишки, пташки, людини, води, дерева, будинку, мишачої нірки (мал. 1).

Мал. 1. Стимульний матеріал до методики «Відповідності»

Інструкція. Перед дитиною на столі розкладаються по вертикалі у випадковому порядку два ряди карток із різними зображеннями:

- 1-й ряд— зображення рибки, мишки, пташки і людини;
- 2-й ряд — зображення води, дерева, будиночка, мишачої нірки.

Дитину запитують, хто і що намальовано на картках. Після того, як вона відповіла, її просять показати, хто де може жити: де може жити рибка, пташка тощо. Якщо дитина вказує на відповідну картку (вода, дерево тощо), її запитують: «А ще де може жити?». Таке запитання дозволяє розширити можливу відповідь. Якщо встановлена непряма

відповідність (наприклад, «людина — нірка»), дитині пропонується обґрунтувати причину такого рішення («Чому ти так вирішив?»).

Обробка даних. Під час обстеження оцінюється встановлений дитиною характер відповідностей між зображеннями 1-го і 2-го рядів. Обробка даних здійснюється за такою системою:

- кожна пряма відповідність типу «пташка - дерево», «людина - будинок» тощо - 1 бал;
- кожна непряма відповідність типу «пташка - будинок» (якщо пташка живе у клітці), «людина — вода» (якщо людина живе в підводному човні), «людина - нірка» (якщо людина — гном), «рибка - будинок» (якщо рибка живе в акваріумі) тощо - 2 бали.

Отримані бали складаються.

До протоколу заносять різні варіанти відповідності зображень.

Наведемо варіанти відповідностей для порядку розкладання картинок, представленого на мал. 1.

Варіанти прямої відповідності зображень:

1 - 1; 2 - 4; 3 - 2; 4 - 3. Можливі варіанти непрямої відповідності зображень: 1 - 3; 2 - 4; 3 - 1,3; 4 - 1,4.

У протоколі фіксується і характер обґрунтування дитиною непрямих відповідностей — їх глибина і розгорнутість.

Методика «Казка про чорнильницю»

(Модифікація методики А. Заторожця.)

Мета: оцінки здатності до переносу специфічних властивостей знайомого предмета в нову (казкову) ситуацію.

Вік: 5—6 років.

Інструкція. Психолог розповідає дитині казку: «В одному селі жив старенький лікар. Усі його дуже любили, оскільки він був добрий і гарно лікував хворих. Одного разу влітку селяни пішли працювати в поле. Раптом прибігає чоловік із сусіднього села і кличе лікаря до маленького хлопчика, який дуже захворів. Лікар швидко зібрався в дорогу, але не знав, як йому вчинити зі своїм будинком: двері у нього не зачинялися, в селі нікого не залишалося, а у нього не було навіть собаки, який міг би постерегти будинок. Тоді лікар попросив постерегти будинок велику чорнильницю, що жила у нього на столі. Здивувалася чорнильниця. Говорить: «Не моя це справа — будинок вартувати». Але нічого їй не залишалося, як підкорятися господареві.

Ось лікар і пішов до хворого хлопчика. У цей час злий розбійник, який ховався в лісі, підкрався до будинку, щоб викрасти всі речі старенького лікаря. А тут чорнильниця як вискочить та як загавкає на розбійника. Той злякався і втік».

Розповівши казку, психолог запитує дитину: «Чи може так бути? Чи може чорнильниця гавкати?». Якщо дитина відповідає на це запитання негативно, то її запитують: «Ну, добре, це насправді чорнильниця гавкати не може, а в казці — може?».

Якщо отримана ствердна відповідь, психолог говорить: «Дійсно, в казці можливо все. А якщо так, то як ще чорнильниця може прогнати злого розбійника і врятувати будиночок доброго лікаря? Спробуй придумати для нашої казки нову

кінцівку».

Обробка даних. Під час обстеження фіксуються типи відповідей, що оцінюються за чотирибальною системою.

1 бал. Цей тип відповідей включає два підтипи:

А. Чорнильниця не лише не може загавкати і прогнати розбійника, але й узагалі, зробити що-небудь для порятунку будинку — тут потрібний собака або сторож. Діти можуть наполягати на цьому навіть тоді, коли психолог спеціально звертає їхню увагу на те, що чорнильниця казкова.

Б. Дитина вважає, що чорнильниця може загавкати і прогнати розбійника, тому що «в казці може бути все». Діти інколи говорять, що чорнильниця може покусати розбійника, подряпати його тощо.

2 бали. З точки зору малюка, чорнильниця гавкати не може. Проте в ній може сидіти яка-небудьжива істота (наприклад, маленький чоловічок, гном), який вискочить звідти, налякає і прожене розбійника.

3 бали. Дитина творчо переносить властивість відомого їй предмета в нову ситуацію. На її думку, чорнильниця гавкати не може, вона має облити розбійника чорнилом, і тоді той злякається і втече.

4 бали. Вища форма творчого вирішення завдання — «розвиток» ситуації на основі перенесеної властивості: нехай чорнильниця розіллє чорнило по підлозі, розбійник забруднить ноги, залишить слід, так його потім буде легко знайти; нехай вона намалює чорнилом собаку (чорта, череп і кістки тощо), який покусав (налякав) грабіжника, або напише листа лікареві, щоб він швидше повертався.

Примітки:

а) деякі сучасні діти можуть не знати, що таке чорнильниця, хоча більшість із них знає, що таке чорнило. У цьому випадку малюку потрібно пояснити, що чорнильниця — це баночка для зберігання чорнила;

б) якщо дитина «заціклюється» на вирішеннях 1-го рівня (підтип Б), психологові доцільно запитати: «А як ще чорнильниця може прогнати розбійника, якщо не гавкатиме, не гарчатиме, не стрибатиме, не кусатиметься?».

Методика «Дивна картинка»

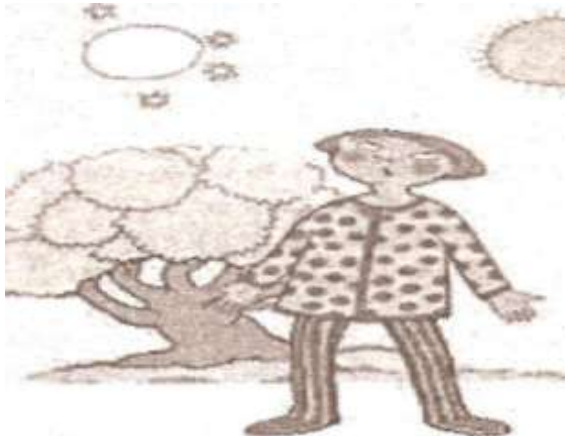
(В. Кудрявцев)

Мета: виявлення рівня розвитку здатності до перетворення вихідної цілісності шляхом вирішення протиріччя (вміння бачити ціле раніше, ніж частини).

Вік: 5—6 років.

Матеріали: олівець; картинка із зображенням чоловічка, сонця, місяця і зірок (мал. 2).

Інструкція. Дитині пред'являється картинка із зображенням чоловічка, над головою якого одночасно сяє сонце і світить місяць із

Мал. 2. Стимульний матеріал до методики «Дивна картинка»

зірками (сонце і місяць із зірками розміщені одне від одного на певній відстані). Психолог говорить дитині: «Поглянь уважно на цю картинку і скажи, що тут намальовано?» Після того, як дитина відповіла, її запитують: «Як ти думаєш, правильно намальована ця картинка, чи художник щось наплутав? Так може бути?». Якщо дитина вважає картинку «неправильною», то психолог пропонує їй пояснити і показати, як зробити «правильною». (Використовувати олівець не обов'язково, якщо сама дитина не звертається до нього.)

Обробка даних. Під час обстеження фіксуються особливості підходу дитини до протиріччя, що міститься в завданні.

Рішення оцінюються за чотирибальною шкалою:

- дитина вважає картинку правильною, ігноруючи наявне в ній протиріччя –

0 балів;

- дитина бачить протиріччя, але не знає, як його усунути і виправити картинку –

1 бал;

- дитина помічає протиріччя і намагається його усунути шляхом руйнування цілісного зображення, розділення однієї картинки на дві. При цьому вона пропонує розділити лінією чоловічка і «небесні тіла» або розбити зображення на два сектори, в одному з яких виявиться чоловічок і сонце, а в іншому – місяць із зірками (і навпаки). Можливий простіший варіант відповіді: стерти (закреслити) або сонце, або місяць із зірками **2 бали;**

- дитина пропонує переробити малюнок так, щоб одні елементи зображення залишилися незмінними, а інші були перетворені у щось принципово інше, наприклад: із зірок зробити пташок, із місяця – м'ячик, сонце – залишити; місяць – залишити, а із сонця зробити ліхтар – **3 бали;**

- дитина творчо перетворює цілісне зображення. Вона пропонує вписати «небесні тіла» в рамки або овали, «тоді це будуть картинки, які можуть висіти на стіні кімнати, де живе чоловічок». Таким же способом, на думку дитини, можна перетворити сонце на «картинку на стіні», а місяць із зірками – у «вид із вікна». Тобто малюк створює цілісний контекст ситуації «кімната». Можливий і інший варіант: домальовувати кульку, на якій буде змальований місяць із зірками, а чоловічок із ним гулятиме під сонцем **4 бали.**

Примітка. Деякі діти можуть вважати картинку «правильною», посилаючись на те, що вони бачили, як сонце і місяць одночасно знаходяться на небосхилі. У цьому

випадку слід звернути увагу дитини на те, що відстань між ними на картинці дуже маленька (тобто воно не еквівалентне спостережуваному насправді).

Робота, спрямована на розвиток творчої уяви

Наступним, важливим етапом у роботі психолога і педагога повинна бути робота, спрямована на розвиток творчої уяви. Це систематична, послідовна система, що передбачає дотримання таких рекомендацій.

Використовувати замітники предметів

У розвитку уяви дитини важливу роль відіграє зовнішня опора. Якщо на ранніх етапах розвитку (у 3—4 роки) уява дошкільника невіддільна від реальних дій із ігровим матеріалом і визначається характером іграшок, схожістю предметів-замінників із замінюваними предметами, то у дітей 6—7 років уже немає такої тісної залежності гри від ігрового матеріалу, їх уява може спиратися і на предмети, зовсім не схожі на ті, що заміщаються. Наприклад, дитина може скакати верхи на паличці, уявляючи себе вершником, а палицю — конем. Поступово необхідність у зовнішніх опорах зникає. Відбувається інтеріоризація — перехід до ігрової дії з предметом, якого насправді немає, до представлення дій із ним у думці. Проте для цього слід спочатку навчити дитину легко оперувати різними заміниками предметів. Такими заміниками можуть бути інші предмети, геометричні фігурки, знаки тощо.

Здійснювати «опредмечування» невизначених об'єктів

Способом «опредмечування» діти починають користуватися ще з 3—4 років. Він полягає в тому, що дитина може в незавершеній фігурі впізнавати певний предмет. Так, домальовуючи невизначене зображення, вона може, наприклад, коло перетворити на колесо для машини, або в м'ячик, трикутник — у дах будиночку або у вітрило для кораблика тощо. До 6—7 років дитина повинна вже відносно вільно володіти цим способом, а також навчитися додавати до «опредмеченого» малюнка різноманітні деталі.

Створювати образи на основі словесного опису або неповного графічного зображення

Ця здатність дуже важлива для майбутньої учбової діяльності дитини. Необхідність створення образів на основі словесного опису і графічного зображення виникає при читанні книжки (образне уявлення описуваних ситуацій, персонажів), при усвідомленні значення нових слів (образне уявлення предметів і явищ, які ці слова позначають), при розпізнаванні об'єктів, коли обмежено поле їх сприйняття (образне уявлення предмета, коли видно лише якусь його частину) і в деяких інших ситуаціях. При цьому, що краще у дитини розвинена здатність до створення таких образів, то більш точні і стійкі уявлення у неї виникають. Для розвитку такої здатності можна використовувати завдання, в яких дитина повинна:

- а) створювати образ предмета за його словесним описом;
- б) відтворювати цілісний образ картинки на основі сприйняття однієї або декількох її частин.

Розвивати просторову уяву

Просторова уява — це здатність подумки оперувати образами простих багатовимірних об'єктів.

Усі предмети навколишнього світу існують у просторі. Їх уявні образи, щоб бути адекватними, повинні відображати просторові характеристики цих предметів. Через це дуже важливо розвивати у дитини здатність «бачити» образ предмета з урахуванням його просторового розташування. Для тренування такої здатності дітям шести років можна запропонувати ігри двох типів:

- а) на уявне перетворення предмета у просторі;
- б) на уявлення взаємного розташування декількох предметів у просторі.

Підпорядковувати свою уяву певному задуму

Підпорядковувати свою уяву певному задуму — це означає вміння створювати і послідовно реалізовувати план цього задуму.

Тільки послідовна реалізація задуму може привести до виконання задуманого. Невміння керувати своїми ідеями, підпорядковувати їх своїй меті призводить до того, що найцікавіші задуми і наміри дитини часто не досягають свого втілення. У цьому віці у дитини вже є необхідні передумови для того, щоб навчитися діяти за заздалегідь продуманим планом. Тому дуже важливо розвивати таку здатність, навчати дитину не просто безцільно фантазувати, а реалізовувати свої задуми, створювати хоч невеликі й нескладні, але закінчені твори (малюнки, історії, конструкції тощо).

Навчання цього вміння включає такі етапи:

- 1-й — етап демонстрації плану: дорослий показує, як скласти план (схему) готового твору (конструкції);
- 2-й — етап самостійного «читання» плану: дитина вчиться «читати» складений дорослим план (схему) і створювати на його основі свій твір;
- 3-й — етап самостійного складання плану: дитина сама складає план (схему) власного твору.

Наприклад, складання схеми до вірша В. Бурбелі «Бджілка»: